

Київський університет імені Бориса Грінченка

ОСТРОЛУЦЬКА ЛАРИСА ІВАНІВНА

УДК 364-57:376-056.24]-053.2-053.6(477)"199/200"

**РОЗВИТОК ЦЕНТРІВ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ
(90-ТІ РР. XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському університеті імені Бориса Грінченка, м. Київ.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Чернуха Надія Миколаївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри соціальної реабілітації та
соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Алексєєнко Тетяна Федорівна,
Інститут проблем виховання Національної
академії педагогічних наук України,
завідувач лабораторії соціальної педагогіки та
соціальної роботи;

кандидат педагогічних наук, доцент
Мирошніченко Наталія Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться 11 травня 2021 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б) та на сайті kubg.edu.ua.

Автореферат розісланий « ____ » квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Венгловська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Курс України на побудову демократичного суспільства з високими соціальними стандартами якості життя актуалізує різні аспекти дослідження та переосмислення вітчизняного досвіду соціальної роботи, пошук відповідей на виклики часу та визначення перспектив подальшого розвитку. Серед багатьох сегментів сучасної соціальної роботи в Україні, включення дітей та молоді з інвалідністю в життя суспільства, є пріоритетним напрямом, в якому центри реабілітації займають ключове місце.

У 90-х роках ХХ століття в Україні, як на державному так і громадському рівнях, започатковано систему соціальних послуг для дітей та молоді з інвалідністю. У 2009 році Україною ратифіковано Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю, яка унормовує питання реабілітації, включення та інтеграцію дітей та молоді з інвалідністю у суспільне життя.

Нині в Україні відбуваються зміни моделі щодо надання реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю – з медичної, соціальної і правової на біопсихосоціальну, що ґрунтується на утвердженні цінностей самостійного способу життя і прав осіб з інвалідністю. У руслі змін відбувається вдосконалення системи надання відповідних соціальних і реабілітаційних послуг, здійснення заходів із забезпечення зайнятості та працевлаштування; формування інклюзивного суспільства та створення умов соціальної інтеграції, безперешкодного середовища, зокрема для маломобільних груп. На часі забезпечення активної взаємодії державних органів та громадських організацій, ефективна діяльність центрів реабілітації осіб з інвалідністю, у тому числі дітей та молоді.

Різновекторні питання соціальної реабілітації є предметом вивчення вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків. Загально-технологічні підходи щодо соціальної реабілітації осіб з інвалідністю досліджували вітчизняні науковці: Н. Бастун, Н. Бутенко, О. Глоба, Н. Гусак, І. Іванова, Н. Комарова, А. Кунцевська, Р. Кравченко, Р. Левін, М. Мамчура, О. Молчан, Т. Семигіна, А. Скорбатюк, А. Тиганов; зарубіжні вчені: Ж. Вилкен, Р. Дарлинг, Н. Дементьєва, Н. Корельська, О. Красюкова-Енс, Д. Райкус, М. Селігман, А. Уорд, Т. Хаммарберг, Д. Холландер, О. Холостова, О. Ярська-Смирнова.

Вивченню особливостей соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю присвячені праці сучасних українських та зарубіжних дослідників: О. Безпалько, Ю. Богинська, Г. Бурова, О. Глоба, А. Капська, Н. Комарова, Н. Мирошніченко, І. Пінчук, С. Толстоухова, А. Шевцов; у тому числі із сім'ями, що виховують дітей з інвалідністю: Т. Алексеєнко, Б. Бейкер, Н. Бутенко, Н. Грабовенко, Н. Заверико, М. Карпа, З. Кияниця, М. Лехолетова, Т. Лях, І. Макаренко, М. Радченко, Т. Соловійова. Різні питання соціальної реабілітації осіб з інвалідністю висвітлено Н. Гусак, І. Кравченко, О. Молчан. Проте, питання роботи центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю отримали лише опосередковане представлення у наукових дослідженнях, зокрема, у контексті вирішення питань соціалізації, профорієнтації (Л. Коваленко, Н. Мирошніченко, А. Тиганов), соціальної адаптації (А. Кунцевська, К. Молчанова, Ю. Популященко), формування життєвих компетентностей дітей з інвалідністю в центрах ранньої соціальної

реабілітації (В. Ляшенко), фізичної культури в реабілітаційних центрах (О. Яшна). У деяких роботах приділяється увага професійному рівню фахівців, які надають реабілітаційні послуги (Т. Веретенко, Т. Єжова, К. Молчанова, Г. Першко) і управлінському (О. Бацман, О. Бісмак, Д. Дехтяренко), однак, у цих працях розвиток центрів та специфіка їхньої діяльності подані опосередковано. Відтак, в українському науковому просторі залишаються не достатньо дослідженими проблеми розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю.

Актуальність дослідження зумовлена низкою *суперечностей* між:

- інтенсивним розвитком системи центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю та відсутністю цілісного дослідження розвитку центрів реабілітації для дітей та молоді в Україні;

- спадком пострадянської системи централізованого підвідомчого підпорядкування закладів надання реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю та сучасними тенденціями демократизації їхньої діяльності в умовах децентралізації та міжвідомчої взаємодії;

- зростаючими потребами суспільства у наданні якісних соціально-реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю та сучасним станом розбудови інклюзивного простору в українському суспільстві.

Актуальність окресленої проблеми, її недостатня науково-теоретична розробленість в українській соціальній педагогіці, визначені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Розвиток центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в Україні (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до наукової теми Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка «Особистість в умовах суспільних трансформацій сучасної України» (державний реєстраційний номер 0116U002960) та наукової теми кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка «Соціальне становлення особистості в умовах суспільних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0116U003295).

Тему дисертації затверджено вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол від 29.05.2014 № 5) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол від 17.06.2014 № 6).

Мета дослідження – здійснити цілісний теоретичний аналіз соціально-історичних та парадигмальних змін у розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю у системі надання соціальних послуг в Україні, визначити перспективи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичне дослідження розвитку центрів дітей та молоді з інвалідністю в контексті соціально-історичних та парадигмальних змін.

2. Виокремити та охарактеризувати етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в незалежній Україні та розробити їхню класифікацію.

3. Проаналізувати змістово-організаційну діяльність центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю.

4. Виокремити та обґрунтувати перспективи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в системі надання соціальних послуг в Україні.

Об'єкт дослідження – соціальна реабілітація дітей та молоді з інвалідністю.

Предмет дослідження – розвиток центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в історико-педагогічному поступі незалежної України.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять особистісний, діяльнісний, системний, соціокультурний підходи до аналізу соціально-педагогічних явищ і процесів; концептуальні положення філософської, психологічної, соціологічної, педагогічної та соціально-педагогічної наук про розвиток особистості; теоретичні основи соціальної реабілітації, що дозволяє врахувати як потреби користувача послуги так і специфіку реабілітаційної сфери (Т. Дехтяренко, І. Зверева, М. Кравченко, А. Шевцов); концепція соціальної реабілітації осіб з інвалідністю (О. Безпалько, А. Капська, В. Мартинюк, А. Шевцов) та комплексної реабілітації, що ґрунтується на трьох категоріях послуг щодо надання підтримки, створення програм, розвитку служб (Ж. Вілкен, І. Іванова, Т. Семигіна, Д. Холландер, А. Шевцов), а також праці науковців з питань організації соціально-психологічної та соціально-педагогічної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах (А. Алексеєнко, К. Галік, І. Зверева, Н. Клішевич, Г. Кукуруза, І. Луценко, Ж. Петрочко); дослідження розвитку концепцій інвалідності (Н. Бак-Міккельсон, М. Войсей, Д. Вольперт, Б. Нірье, Р. Перске, Е. Робертс); підготовка соціальних працівників та супервізії персоналу для підвищення ефективності діяльності служб із надання соціальних послуг (О. Гук, Т. Веретенко, А. Капська, Н. Клименко, О. Мартинчук, С. Толстоухова, Л. Смерчак, Н. Чернуха та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань дисертаційної роботи використано комплекс **методів**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення) – для обґрунтування вихідних теоретичних положень, формулювання базових понять дослідження; *історико-структурний* – з метою виокремлення та характеристики етапів розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю; *аналітичний* – для визначення змістово-організаційної діяльності центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю, визначення перспектив їхнього розвитку в системі надання соціальних послуг в Україні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період незалежної України (1991–2020). Вибір *нижньої межі* дослідження (1991) пов'язано з початком розвитку соціальної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в незалежній Україні. Вибір *верхньої межі* (2020) обумовлений введенням у дію нової редакції Закону України «Про соціальні послуги», в якому визначено єдині вимоги до надавачів соціальних послуг (державних, комунальних, недержавних).

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти, що регулюють систему реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в досліджуваній період, зокрема нормативні документи Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства соціальної політики України, реорганізованого Міністерства у справах молоді та спорту України; архівні документи, зокрема, фонди Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; нарративні джерела: статті, що опубліковані на сторінках педагогічної преси, що виходили друком у досліджуваній період, монографії

різного часу видання, що висвітлюють окремі питання становлення та розвитку соціальної педагогіки, статистичні звіти, буклети. Джерельну базу дослідження становлять також дисертації, збірники наукових праць, науково-педагогічна періодика, інформаційні ресурси (сайти) організацій і установ, що займаються питаннями реабілітації дітей та молоді з інвалідністю.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: *уперше* здійснено цілісне дослідження розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в контексті соціально-історичних та парадигмальних змін; виокремлено та охарактеризовано етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в період незалежності України (пострадянський спадок, варіативного розвитку (державні та громадські ініціативи), нормування соціальних практик щодо реабілітації дітей та молоді з інвалідністю, розвиток центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю як служб надання якісних та доступних послуг в умовах децентралізованого державного управління); розроблено типологію центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю відповідно до системи їхнього підпорядкування та напряду надання реабілітаційних послуг; запропоновано критерії оцінювання розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю у громаді; визначено перспективи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в системі надання соціальних послуг в Україні з урахуванням соціально-історичних та парадигмальних змін; *уточнено* сутність поняття «центр реабілітації для дітей та молоді з інвалідністю»; змістово-організаційну діяльність центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю; систематизацію реабілітаційних закладів осіб з інвалідністю; вплив горизонтальних і вертикальних соціальних зв'язків, ініційованих громадським сектором та державними інституціями, на розвиток центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю; *подальшого розвитку набули* положення щодо оптимізації процесу організації соціально-педагогічної роботи з реабілітації дітей та молоді з інвалідністю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні рекомендацій для соціальних працівників, спрямованих на підвищення якості надання соціальних послуг для дітей та молоді з інвалідністю, використанні соціальними працівниками у практичній діяльності перспективного досвіду центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в умовах децентралізації, державного управління, розвитку громадянського суспільства.

Теоретичні та практичні положення дисертації можуть бути використані для оновлення змісту навчальних дисциплін «Соціально-педагогічна робота з різними категоріями населення», «Соціальне партнерство в роботі з громадою»; розроблення спецкурсів «Центри реабілітації дітей та молоді з інвалідністю: реалії та перспективи», «Міжвідомча взаємодія у діяльності центрів дітей та молоді з інвалідністю», «Персональний асистент для осіб з інвалідністю»; методичних рекомендацій, підручників з актуальних питань надання соціальних послуг дітям та молоді з інвалідністю; у системі післядипломної педагогічної освіти з метою підвищення компетентності соціальних працівників щодо надання соціальних послуг у громаді сім'ям, в яких є особи з інвалідністю.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (акт про впровадження від

27.11.2020 р. № 70-н), Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка про впровадження від 18.01.2021 р. № 2302); діяльність комунальної установи Сумської обласної ради Сумського обласного центру комплексної реабілітації для дітей та осіб з інвалідністю (довідка про впровадження від 18.12.2020 р. № 1151/2), навчально-реабілітаційного центру «Джерело» м. Львів (довідка про впровадження від 27.10.2020 р. № 628), комунального закладу Гніванського центру соціальних послуг «Джерело» (довідка про впровадження від 18.11.2020 р. № 16), Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (довідка про впровадження від 16.10.2020 р. № 051/0614), ЦСПРДМФО Оболонського району м. Києва (довідка про впровадження від 17.11.2020 р. № 01-26-03), ЦСПРДМФО Дарницького району м. Києва (довідка про впровадження від 20.11.2020 р. № 96.1/01-05), ЦСПРДМФО Солом'янського району м. Києва (довідка від 01.12.2020 р. № 108/413-122), громадської організації «Асоціація психіатрів України» (довідка про впровадження від 23.11.2020 р. № 1-121д).

Особистий внесок здобувача. Репрезентовані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У навчальній програмі «Надання допомоги людям з інвалідністю в разі виникнення/загрози надзвичайних ситуацій для працівників системи цивільного захисту, закладів пенітенціарної системи, охорони здоров'я, освіти та соціального захисту», опублікованій у співавторстві з А. А. Цимбал, С. В. Шмалей, М. В. Дмитрієвою, Н. Й. Дубровою, К. С. Гутченко, особистий внесок автора полягає в розробленні теми 1 «Людина з інвалідністю. Основи спілкування з особами з різними категоріями інвалідності». У другій частині посібника «Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми» (авт. кол.: А.В. Аванесова, О.В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, З. П. Кияниці) здобувачем у співавторстві з І. В. Луценко розроблено розділ 5 «Соціальна робота з сім'ями, в яких є особи з інвалідністю», в якому авторським внеском є підрозділи: «У чому полягає сутність інвалідності як ознаки вразливості?», «Як впливає ознака інвалідності на функціонування сім'ї, на дитину?», що висвітлюють практичний досвід, форми соціальної роботи з отримувачами соціальних послуг. У навчально-методичному підручнику «Особливості виховання та розвитку дітей з інвалідністю. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів» (авт. кол.: Т. В. Бондаренко, А. А. Гришко, Т. В. Журавель, І. Д. Зверева та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверєвої) здобувачем розроблено тему 2.12.1. «Особливості виховання та розвитку дітей з інвалідністю».

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення та результати дослідження оприлюднювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2016), «Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології» (Київ, 2018), «Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи, кращі практики» (Київ, 2019; 2020); *з міжнародною участю* – «Соціальна робота в контексті соціокультурних змін» (Київ, 2016); *всукраїнських* – «Соціальне становлення особистості в умовах суспільних трансформацій: наукові підходи та сучасні практики» (Київ, 2017), «Мистецька педагогіка: традиції та інновації (теоретичні та практичні аспекти)» (Київ, 2018); *форумах і конгресах* – «Інклюзія в новій українській школі: виклики сьогодення» (Київ, 2017), «Дитина у

тривожному середовищі: практики розвитку та відновлення» (Київ, 2017); *круглих столах* – «Моніторинг дотримання прав осіб з інвалідністю (дітей з інвалідністю) у контексті Конвенції ООН про права інвалідів» (Острог, 2015), «Актуальні питання працевлаштування молоді з інвалідністю в м. Києві» (Київ, 2017); *публічній презентації* концепції створення «Єдиного реабілітаційного простору» у місті Києві для сімей, які виховують дітей та молодь з інвалідністю (Київ, 2018); *практичних конференціях* – «Найкращі практики соціальної роботи, соціально-психологічної реабілітації дітей, молоді з інвалідністю та сімей: реабілітація на рівні громади» (Київ, 2015), «Кращі практики соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю, їх сім'ями: реабілітація на рівні громади м. Києва» (Київ, 2016), «Незалежне життя дітей та молоді з інвалідністю: реабілітація на рівні громади» (Київ, 2017); *всеукраїнському науково-практичному семінарі* – «Організація комплексної допомоги дітям з психофізичними вадами: освітні, соціальні та медичні послуги» (Львів, 2014).

Публікації. Результати дисертації опубліковано у 15 наукових працях, серед яких: 12 – одноосібних, 3 – у співавторстві; 4 з них опубліковано у наукових фахових виданнях України, 1 – в іноземному періодичному виданні, 4 – у збірниках наукових праць, 3 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій; 1 – посібник, 1 – навчально-методичний посібник, 1 – навчальна програма (опубліковані у співавторстві).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 295 найменувань (з них 9 іноземних джерел), на 32 сторінках, 19 додатків на 60 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 326 сторінок. Обсяг основного тексту складає 214 сторінок. Робота містить 9 рисунків та 14 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, ступінь розробленості проблеми, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічну основу та методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію дослідження та впровадження його результатів, зазначено особистий внесок і публікації автора, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретичні засади вивчення розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю»** охарактеризовано теоретичні засади вивчення розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в контексті соціально-історичних та парадигмальних змін; проаналізовано сутність понять «реабілітація», «соціальна реабілітація», «інвалідність», «центр реабілітації дітей та молоді з інвалідністю»; розкрито концепції реабілітації дітей і молоді з інвалідністю та встановлено, що інституційний підхід сприяє інтеграції наукової думки щодо вивчення розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю у різних країнах із різним суспільно-політичним укладом.

З'ясовано, що з кінця ХХ – початку ХХІ століття міжнародна спільнота пройшла шлях змін щодо розуміння ставлення до явища інвалідності: від пацієнта,

як об'єкту впливу та догляду – до отримувача послуг, як суб'єкта власних перемін та громадянина. Цим видозмінам слугував міжнародний рух осіб з інвалідністю за незалежне життя, який визначив важливі підходи: соціально-правовий (права людей з інвалідністю, як невід'ємна частина суспільства, активна участь у суспільному житті, що заклало норму «не робіть для нас без нас»); філософське значення (світогляд людини з інвалідністю, який формується під впливом взаємин з іншими, фізичні можливості, навколишнє середовище, ступінь розвитку служб підтримки, що орієнтує людину з інвалідністю ставити перед собою завдання, як решта членів суспільства). Досліджено, що концепція нормалізації життя осіб з інвалідністю пройшла шлях формування поглядів: наближення до звичайного способу життя, переоцінки соціальних ролей, теорія гідності, рівність перед законом, гідність і право ризикувати. Означене є підставою для закріплення цих поглядів у соціально-правових нормах: право осіб з інвалідністю приймати рішення і визначати своє життя. Ці ідеї відображені в Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ, 2001), Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків (МКФ-ДП, 2016).

Виявлено, що проблема інвалідності не розглядається в контексті лінійної моделі (як наслідок захворювання), а трактується як інтерактивна динамічна взаємодія стану здоров'я людини та показників навколишнього середовища й особистісним чинником. Визначено, що поняття інвалідності еволюціонує в процесі розвитку суспільства і є результатом взаємодії між людьми, скеровує їхні запити на створення безбар'єрного середовища, стверджує права осіб з інвалідністю на участь у суспільному житті. З'ясовано, що в сучасній соціально-педагогічній теорії є неузгодженість щодо тлумачення термінів. Установлено пріоритетність та значущість положень Конвенції прав осіб з інвалідністю щодо трактувань розуміння людини з інвалідністю, як тієї, що має стійкі фізичні, психічні, інтелектуальні чи сенсорні порушення, що у процесі взаємодії з різними бар'єрами може гальмувати її повну і ефективну участь в житті суспільства на рівні з іншими.

За результатами аналізу наукових праць з'ясовано, що науковий інтерес для дослідження становлять доробки з питань нормалізації (Н. Банк-Міккельсен, Д. Вольперт, Б. Нірсьє, Р. Перске), зокрема щодо сімей, які виховують дітей з інвалідністю (М. Войсей), соціалізації (Т. Алексеєнко, Б. Бронфенбреннер, В. Вольфенсбергер, І. Зверева, А. Капська, Т. Лях), розуміння громадських ініціатив ствердження принципів незалежного життя людини з інвалідністю (С. Дробат, Г. ДеДжонг, А. Шевцов), а також розвитку у вітчизняному науковому середовищі поняттєвого апарату щодо дослідження інвалідності (Г. Бурова, І. Козуб, С. Корнієнко, В. Мартинюк, Г. Першко, В. Тарасенко). Визначено, що термінологія щодо інвалідності стає універсальною, підкреслює міждисциплінарний підхід і інтерактивність, ставить на перше місце людину, а потім інвалідність.

На основі міждисциплінарного аналізу наукових джерел, міжнародних, українських нормативно-правових актів, наукових теорій і досліджень проаналізовано еволюційну трансформацію концепції соціальної реабілітації осіб з інвалідністю (у т.ч. дітей та молоді), що втілилась у зміні моделей надання соціально-реабілітаційних послуг (від медичної – соціальної – правової до

біопсихосоціальної). Розкрито основні етапи розвитку ідей і поглядів на реабілітацію дітей і молоді з інвалідністю та її суспільно-історичні зміни (від ізоляції до інтеграції і включення). Встановлено, що в українській науці ці аспекти вивчалися у контексті соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю (Н. Бутенко, З. Кияниця, Г. Кукуруза, М. Лехолетова, М. Радченко, Т. Соловійова), а також загалом у соціальній роботі та реабілітації людей з інвалідністю (І. Іванова, О. Лесько, М. Мамчура, І. Пінчук, Т. Семігіна, Л. Тищенко, А. Шевцов, Ю. Швалб), системи реабілітації в Україні (Н. Беляєва, В. Шевчук, С. Шевчук, О. Яворовенко). Доведено, що важливим положенням для дослідження є включення сім'ї у процес реабілітації та визнання осіб з інвалідністю експертом у їхньому житті (Е. Бергер, М. Шунтерман).

За результатами аналізу наукових праць встановлено, що питання розвитку центрів, як інституційної системи соціальних послуг та предмету міждисциплінарних знань, вимагає врахування як закономірностей створення та розбудови соціальних інститутів (П. Бергер, Н. Лукман) так і специфічного змістового забезпечення процесу реабілітації осіб з інвалідністю згідно вікових, соматично-функціональних, сімейних, соціальних, середовищних та правових характеристик. Доведено, що врахування цих двох контекстів може забезпечити рівнева модель Дж. Віллена категоризації реабілітаційних послуг (на рівні підтримки, програм та служб), а також застосування інституційного аналізу (Г. Матсертат, Я. Щепанський), що реалізується на рівні законодавства та політики, стейкхолдерів та самої організації надання послуг, наразі, центрів. З'ясовано, що інституційна концепція (П. Бергер, Н. Лукман) є важливою для дослідження як така, що розкриває шлях до створення та легалізації центру як відповідної форми організаційно-функціонального забезпечення в контексті надання якісних послуг. З'ясовано, що вітчизняні науковці досліджували проблему діяльності центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю у контексті принципів здійснення соціально-психологічної реабілітації (О. Матрос, Ю. Полулященко), розбудови реабілітаційних центрів в Україні як комплексного завдання трьох міністерств України (О. Бацман, О. Бісмак), окремих напрямів діяльності центрів реабілітації (Н. Мирошніченко, О. Яшна), діяльності соціальних педагогів (О. Гук, Л. Смеречак) та соціальних працівників (К. Молчанова) в центрах реабілітації дітей та молоді з інвалідністю.

З'ясовано, що міжнародні нормативні документи становлять орієнтир у формуванні реабілітаційних послуг для дітей та молоді з інвалідністю, які відповідно до міжнародної програми ВООЗ «Реабілітація на рівні громади» реалізуються у закладі, за місцем проживання та на рівні громад. У дослідженні проаналізовано процес інституалізації реабілітаційних послуг, що надаються на індивідуальному, інституційному і соціальному рівнях, з дотриманням принципів, що вироблені міжнародною спільнотою: самостійності, взаємодії, універсального дизайну, гідності і прав людини, принципу участі, активності, інклюзії. Процес реабілітації в сучасних умовах спрямовано на те, щоб людина з інвалідністю якнайраніше набула самостійності.

У другому розділі «**Передумови створення центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в незалежній Україні**» досліджено запити на реабілітаційні

послуги дітей та молоді з інвалідністю; охарактеризовано громадський рух, як індикатор суспільних потреб у реабілітації дітей та молоді з інвалідністю; здійснено структурно-функціональний аналіз системи реабілітації дітей та молоді у контексті діяльності різних міністерств; виокремлено та охарактеризовано етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в Україні.

На основі проведеного аналізу стану щодо потреб дітей та молоді в реабілітаційних послугах в Україні встановлено, що такі послуги дітям та молоді з інвалідністю мають надаватись в умовах їхнього сімейного проживання чи в громаді. Виявлено, що в Україні не достатньо досліджено актуальні потреби дітей та молоді з інвалідністю, сімей, які їх виховують, що впливає на якість прийняття рішень у громаді та на національному рівні. З'ясовано, що потреби молоді з інвалідністю в умовах реформування соціальної сфери не достатньо враховано у завданнях державної політики, що відображено в національних звітах, де не приділено увагу категорії молоді з інвалідністю. Встановлено, що батьки дітей з інвалідністю, які отримували послугу раннього втручання, в два рази менше схильні до синдрому депресії, ніж батьки, які не отримали таких послуг, що актуалізує значення організації надання професійних послуг в умовах центру реабілітації дітей та молоді з інвалідністю на рівні всіх трьох видів профілактики (первинної, вторинної та третинної). Доведено, що створення інноваційної системи реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю в умовах громади потребує переходу від медичної до біопсихосоціальної моделі щодо їх реалізації.

На основі структурно-функціонального аналізу системи реабілітації дітей та молоді з інвалідністю у контексті діяльності дев'яти міністерств встановлено, що кожне міністерство має свій підхід у завданнях реабілітації, свої структури для виконання цих завдань, спеціалістів, підготовку яких здійснюють в закладах вищої освіти. З'ясовано, що система реабілітації дітей та молоді з інвалідністю формується на основі нормативно-правових документів: законів та постанов Кабінету Міністрів України, відомчих документів чотирьох міністерств (Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти та науки України, Міністерства молоді і спорту України), розпорядчих документів на рівні громади та реабілітаційної установи. У структурі соціального захисту населення виявлено такі рівні: державний (міністерства і державні служби), регіональний (департаменти, служби, місцеві ради і держадміністрації), місцевий рівень (інституції надання послуг), громади, індивідуальні користувачі (сім'я і особа). Осучаснено систематизацію реабілітаційних закладів України відповідно до діючої нормативно-правової бази (Н. Беляєвою, В. Шевчук, С. Шевчук, О. Яворовенко, (2012)). Виявлено протиріччя між нормативно-правовим визначенням реабілітації дітей та молоді з інвалідністю, функціональним забезпеченням надання послуг та статистичними даними звітності. З'ясовано, що існуюча нині в Україні система реабілітації дітей та молоді з інвалідністю характеризується варіативністю інституційних форм надання послуг та їх напрямів роботи, що розподіляється між різними відомствами і недержавним сектором. Ґрунтуючись на проведеному аналізі можемо констатувати, що центри реабілітації для дітей та молоді з інвалідністю виступають найпоширенішою формою надання реабілітаційних послуг, незалежно від форми власності та джерела фінансування.

За результатами теоретичного аналізу виокремлено етапи розвитку досліджуваного явища. Презентовано чотири етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в Україні: I етап – пострадянський спадок (1991–1992), II етап – варіативного розвитку (державні та громадські ініціативи) (1992–2000), III етап – нормування соціальних практик щодо реабілітації дітей та молоді з інвалідністю (2000–2007), IV етап – розбудови центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю як служб надання якісних та доступних послуг в умовах децентралізованого державного управління (з 2007 – донині).

З'ясовано, що на першому етапі (пострадянський спадок) система реабілітації дітей та молоді з інвалідністю розвивалася у руслі традицій попереднього періоду. Вона ґрунтувалась на визначенні нозологій порушень та ступеня недієздатності осіб, що втілювались в ізоляційних формах інтернатного утримання різного профілю. Встановлено, що послаблення тоталітарного режиму в країні зумовило активізацію громадських рухів батьків дітей з інвалідністю щодо розбудови нової системи реабілітаційних послуг згідно потреб та запитів самих користувачів. На другому етапі – варіативного розвитку (державні та громадські ініціативи) центри реабілітації дітей та молоді з інвалідністю розвивалися за сприяння громадського руху щодо захисту прав дітей і молоді з інвалідністю. Його учасники лобювали інтереси сімей, які доглядали дітей та молоді з інвалідністю щодо отримання ними реабілітаційних послуг та підтримки. Стверджено, що в умовах демократизації громадський рух виступає індикатором щодо нагальності запиту громади у реабілітації дітей та молоді з інвалідністю. Розпочатий на початку ХХІ століття третій етап (нормування соціальних практик щодо реабілітації дітей та молоді з інвалідністю) відзначився спробою врегулювання громадських ініціатив щодо надання реабілітаційних послуг для дітей та молоді з інвалідністю при збереженні раніше напрацьованого радянською системою інституційно-ізоляційного догляду поза межами проживання родини як таких, що мають відповідну базу і підготовлений персонал для їх надання.

У процесі аналізу виявлено вісім типів реабілітаційних закладів дітей та молоді з інвалідністю, що підпорядковуються різним міністерствам та відомствам. До цього процесу залучені численні громадські організації. Розпочаті в 2007 році реформи в Україні щодо надання соціальних послуг, підтримки процесів демократизації зумовили четвертий етап (розбудови центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю, як служб надання якісних та доступних послуг в умовах децентралізованого державного управління). На цьому етапі здійснено перегляд існуючої системи надання соціальних та реабілітаційних послуг, наближення її до користувача та пошук вдосконалення форм її якісної організації. Цьому може послугувати розбудова державної системи соціального замовлення та надання переваг соціальному напряму в концептуальній моделі реабілітації дітей та молоді. Аналіз запитів та рівня надання реабілітаційних послуг дітям, молоді з інвалідністю та їхнім сім'ям на цьому етапі характеризується поєднанням різних підходів в організації такого виду послуг, що, наразі, можуть конфронтувати між собою за роботу з отримувачем послуг.

Встановлено, що реабілітаційна робота з дітьми та молоддю з інвалідністю має опиратися на процеси їхньої вікової соціалізації та самостійності, професійної

підготовки та пошуку праці, створення умов для самостійного життя у дорослому віці, що безпосередньо перебуває у сфері соціальної педагогіки, а також врахуванні специфіки функціональних порушень з опорою на ресурси сімей (економічних, соціальних та психологічних), що уможливить створення умов для їхньої підтримки на рівні соціальної політики.

З'ясовано, що реабілітація дітей та молоді з інвалідністю має свою специфіку, що відображається у принципах і закономірностях організації соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю, а саме: реабілітація дитини має здійснюватися за участю і підтримки її сім'ї; бути обмеженою у часі, протягом якого мають сформуватися нові якості дитини; опиратися і враховувати специфіку кожного вікового етапу розвитку дитини; бути комплексною і сприяти соціалізації особистості, засвоєнню нею культурного і духовного спадку. Доведено, що робота служб з питань реабілітації дітей та молоді з інвалідністю має включати два напрями: робота з дітьми та молоддю з питань розвитку, соціалізації та набуття навичок самостійності; робота з батьками та особами, які їх замінюють, як представниками законних прав та інтересів дитини з інвалідністю.

У третьому розділі **«Центр як форма надання якісних послуг дітям та молоді з інвалідністю (на прикладі міста Києва)»** розкрито умови якісної розбудови надання реабілітаційних послуг центрами, змістово-організаційні аспекти розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю на рівні громади; розкрито роль реабілітаційних практик, як напрямів роботи центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями м. Києва; визначено перспективи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю у системі надання соціальних послуг в Україні з врахуванням соціально-історичних та парадигмальних змін.

Дослідженням встановлено, що за роки незалежності України у місті Києві сформувались 58 організацій, в структурі яких є центри надання реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю, що працюють як державно-комунальні (45), громадські (12) організації, у структурі Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» діє один приватний центр (1). Робота цих закладів підпорядковується різним міністерствам та відомствам, інституціям різної форми власності, вона зорієнтована на контингент населення, який вони обслуговують, що визначає перелік реабілітаційних послуг. Реабілітаційні центри функціонують відповідно до нормативно-державних документів за напрямами реабілітації, а саме: медичний, медико-соціальний, соціальний, психолого-педагогічний, професійний, трудовий та фізкультурно-спортивний. Розвиток цих організацій є динамічний: деякі з них працюють на рівні підтримки, інші – на рівні впровадження реабілітаційних програм, однак більшість із них тяжіють до організації роботи на рівні служби (установи).

У розділі на підставі вивчення й аналізу науково-педагогічних джерел, архівних матеріалів, нормативних документів проаналізовано зміст і форми соціально-педагогічної роботи і реабілітаційних практик в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями м. Києва. Ретроспективний огляд розвитку реабілітаційних центрів дітей та молоді з інвалідністю в місті Києві дозволив прослідкувати динаміку щодо створення,

професійного становлення у сфері соціально-педагогічної роботи, розвитку реабілітаційних практик: від програм до створення закладів.

З'ясовано, що соціальні і реабілітаційні послуги надавались новоствореними соціальними службами для молоді, відділами соціальної опіки молоді за спеціально розробленими соціальними програмами. Перші такі програми були спрямовані на зниження ризиків соціальної ізоляції; підготовку волонтерів до роботи в умовах інклюзивного суспільства та захисту прав дітей та молоді з інвалідністю; підтримку громадських батьківських рухів із питань реабілітації та захисту прав дітей та молоді з інвалідністю. До реалізації програм активно залучались волонтери, які були ровесниками таких дітей та учасниками дитячого громадського руху м. Києва, рідні брати й сестри дітей і молоді з інвалідністю. Програми вирішували проблему подолання соціальної ізоляції і ставили за мету соціалізацію і інтеграцію в суспільство дітей та молоді з інвалідністю.

Встановлено, що у 2000 році вище зазначені соціальні програми соціальної адаптації та інтеграції дітей та молоді з інвалідністю було об'єднано в комплекс «Разом заради розвитку», що слугувало започаткуванню спеціалізованого формування соціально-реабілітаційного центру для дітей та молоді з функціональними обмеженнями. За розпорядженням Київської міської державної адміністрації від 19.02.2001 р. № 273 «Про створення спеціалізованої соціальної служби для молоді «Соціально-реабілітаційні центри для дітей та молоді з функціональними обмеженнями», центри отримали окремі приміщення. В 2002 році за наказом Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України створено спеціалізовані соціальні служби «Центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями», в яких працювали спеціалісти мультидисциплінарної команди. Центри надавали індивідуальні та групові послуги й залучали волонтерів до діяльності. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 08.09.2005 р. № 877 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю» центри реорганізовано в заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді та відокремлено від районних соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; організаційно-методичне забезпечення їх діяльності здійснює Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Актуалізовано вплив цінностей на організацію роботи центрів реабілітації і створення умов для безпечного середовища роботи спеціалістів і отримувачів послуг. З'ясовано роль спеціаліста центру реабілітації, як носія цінностей у впровадженні парадигмальних змін із медичної моделі до біопсихосоціальної, його соціально-педагогічні компетентності. Виявлено необхідність нормативного закріплення права вибору центрів змінювати тип професійних команд, відповідно до завдань реабілітації і рівня можливостей отримувачів послуг. Визначено межі відповідальності між стейкхолдерами послуг і роль осіб з інвалідністю у визначенні реабілітаційних цілей і плануванні реабілітаційних заходів. Встановлено, що розбудова соціально-педагогічного напрямку реабілітації дітей та молоді з інвалідністю має базуватися на принципах участі в прийнятті рішень і житті суспільства, визначати поетапність процесу включення дітей та молоді у соціальне життя (участь у мотиваційно-інформаційних заходах; спеціальних проєктах,

спрямованих на засвоєння шляху від залежності до самостійності; включення у процес планування соціально-значущих заходів; самостійних ініціатив у проєктній діяльності).

Запропоновано критерії оцінювання розвитку реабілітаційних центрів для дітей та молоді з інвалідністю в громадах. Визначено, що критерії оцінювання розвитку та напрямів надання реабілітаційних послуг центрами мають відповідати принципам Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (автономія, недискримінація, співучасть, свобода вибору, рівні можливості, доступність, гендерна рівність, повага до здібностей); цінностям надання соціально-педагогічних послуг (відповідальність, повага до особистості, інклюзивне суспільство, командний підхід); межам відповідальності у системі «надавач-отримувач послуги»; концепції активності та участі, що означає взаємодію в системі «особистість-навколишнє середовище»; участі дітей та молоді з інвалідністю у прийнятті рішень та активного життя в суспільстві. Розроблені критерії оцінювання розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в громаді передбачають співставлення потреб та реабілітаційних запитів особи з інвалідністю у громаді та відповідають міжнародним нормам, національному законодавству щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю та реабілітації, використанню ресурсів і можливостей громад. Важливою є відповідність запиту щодо форми реалізації реабілітаційних послуг (підтримка, програма, служба), його методичне забезпечення та компетентність працівників.

Визначено, що ризики може становити закріплення центрів, як єдиної форми реабілітації дітей і молоді з інвалідністю, оскільки розвиток цих послуг має мати динамічний характер, згідно з актуальними змінами щодо запитів суспільства і особистості.

Уточнено змістово-організаційну діяльність центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю та визначено перспективи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в системі надання соціальних послуг в Україні, а саме:

- актуалізація меж відповідальності суб'єктів соціальної реабілітації дітей та молоді у центрах з дотриманням принципу участі і єдиних реабілітаційних цілей, де кожен учасник несе персональну відповідальність за процес реабілітації;
- врахування системи цінностей суб'єктів соціальної реабілітації, яка включає повагу до особистості й діє за принципом: спочатку дитина, а потім інвалідність;
- запровадження інклюзивного підходу у діяльність центрів реабілітації (проведення просвітницької роботи з подолання стереотипів у суспільстві, впровадження програм включення дітей і молоді з інвалідністю в суспільство; формування оптимістичного мислення);
- делегування права професійним командам центрів реабілітації визначати її форму (міждисциплінарна, мультидисциплінарна, трансдисциплінарна тощо) у відповідності до потреб і можливостей осіб з інвалідністю, завдань їх реабілітації; закріплення цього права нормативно;
- визнання ключової ролі спеціалістів у наданні якісних послуг як носіїв цінностей парадигмальних змін; здійснення заходів з профілактики професійних захворювань фахівців центрів та розвиток їх соціально-педагогічних компетентностей;

- створення єдиної інтегрованої інформаційної мережі щодо надання реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю в громаді;
- організація та проведення постійнодіючих освітніх заходів, обмін досвідом роботи без відриву від виробництва для спеціалістів центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю з метою підвищення ефективності послуг;
- запровадження у професійну підготовку фахівців соціальної сфери в закладах вищої освіти інноваційних спеціалізацій щодо соціальної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю, підтримки їхніх сімей;
- організація та проведення дослідницької роботи щодо напрацювання інноваційних практик у діяльності центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю тощо;
- проведення моніторингу і оцінки якості надання послуг в центрах реабілітації дітей та молоді з інвалідністю, внесення відповідних змін у систему надання реабілітаційних послуг тощо.

За результатами вивчення практичної діяльності центрів дітей та молоді з інвалідністю встановлено, що система реабілітаційних послуг має формуватися від потреб дітей та молоді з інвалідністю, їх сімей і громади, в якій вони проживають.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено цілісний теоретичний аналіз соціально-історичних та парадигмальних змін у процесі розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю у системі надання соціальних послуг в Україні (1991–2020), визначено перспективи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання висновків.

1. За результатами теоретичного аналізу основних понять дослідження здійснено соціально-історичний та парадигмальний аналіз концептуальних підходів щодо розбудови системи реабілітаційних послуг.

З'ясовано, що незалежно від напрямку функціонування, реабілітаційні центри, як організаційні структури соціальних інститутів, виступають суб'єктом діяльності, що формують зв'язки між індивідом та спільнотою засобом надання та розвитку в громаді реабілітаційних послуг, що забезпечують у людей відчуття стабільності й захищеності.

Визначено, що реабілітаційні послуги є предметом міждисциплінарних досліджень: медицини, права, державного управління, психології та соціальної педагогіки і соціальної роботи, що передбачає їх врахування у міждисциплінарному контексті дослідження.

Уточнено сутність поняття «центр реабілітації дітей та молоді з інвалідністю», що у дисертації розглядається як інтеграційний компонент до складу якого входять: різнопрофільні фахівці, які мають відповідну освіту і кваліфікацію, володіють реабілітаційними технологіями, розвивають свої компетенції, мають сформоване відношення до інвалідності; змістово-методичне забезпечення реабілітаційної діяльності центрів; реабілітаційні (абілітаційні) програми і підходи з питань

підготовки до самостійного життя і включення дітей та молоді з інвалідністю в суспільство.

2. Виокремлено та охарактеризовано етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю у період незалежності України, створено типологію реабілітаційних закладів, розширено їх класифікацію. Доведено, що система центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в період незалежності України складалася у зміні таких етапів: пострадянський спадок (1991–1992), варіативного розвитку (державні та громадські ініціативи) (1992–2000), нормування соціальних практик щодо реабілітації дітей та молоді з інвалідністю (2000–2007), розбудови центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю як служб надання якісних та доступних послуг в умовах децентралізованого державного управління (2007 – до нині)). Встановлено, що четвертий етап (розбудови центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю) не отримав очікуваного завершення і був пролонгований у низці заходів реформи соціальних послуг (розпочата у 2007), деінституалізації закладів державного утримання дітей та молоді з інвалідністю (2009), децентралізації державного управління та розбудови громадянського суспільства (2014).

3. Проаналізовано змістово-організаційну діяльність центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю. Виявлено продуктивні реабілітаційні практики роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю, які визначали діяльність центрів реабілітації, а саме: розвиток дітей з інвалідністю, інклюзивний підхід (взаємодія дітей різної інвалідності зі звичайними ровесниками-волонтерами), активна участь, майданчик змін ставлення до розуміння інвалідності, відповідальність і самостійність.

З'ясовано, що основний зміст діяльності центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю складають такі напрями, як: діагностично-корекційний; розвиток дітей та молоді з інвалідністю; формування навичок соціальних компетентностей та самостійного життя; розвиток творчих здібностей; фізкультурно-спортивна активність; соціокультурна діяльність; профорієнтація; психолого-педагогічна підтримка членів сімей дітей та молоді з інвалідністю; волонтерська робота; соціалізація і програми включення.

4. Визначено перспективи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в системі надання соціальних послуг в Україні: актуалізація меж відповідальності суб'єктів соціальної реабілітації дітей та молоді у центрах реабілітації з дотриманням принципу участі і єдиних реабілітаційних цілей; врахування системи цінностей суб'єктів соціальної реабілітації; запровадження інклюзивного підходу у діяльність центрів реабілітації; делегування права професійним командам центрів реабілітації визначати її форму; визнання ключової ролі спеціалістів у наданні якісних послуг і носіїв цінностей парадигмальних змін; здійснення заходів з профілактики професійних захворювань фахівців центрів та розвиток їх соціально-педагогічних компетентностей; створення єдиної інтегрованої інформаційної мережі надання реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю в громаді; організація та проведення постійнодіючих освітніх заходів, обмін досвідом роботи спеціалістів центрів реабілітації; запровадження у професійну підготовку фахівців соціальної сфери в закладах вищої освіти інноваційних спеціалізацій; організація та проведення дослідницької роботи щодо

напрацювання інноваційних практик; проведення моніторингу і оцінки якості надання послуг в центрах реабілітації дітей та молоді з інвалідністю тощо.

Проведене дослідження не претендує на повноту та вичерпність розгляду досліджуваної проблеми. Потребують подальшого вивчення питання функціонування різних організаційних форм (індивідуальна підтримка, програми та центри) надання реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю на рівні громад не лише окремої адміністративної одиниці, а України в цілому, а також вивчення особливостей застосування соціального замовлення як засобу уможливлення наближення реабілітаційних послуг до їх користувачів та розбудови саме якісних послуг, залучення дітей та молоді з інвалідністю та членів їх сімей до постановки єдиних реабілітаційних цілей. Продовженням цієї роботи може бути дослідження парадигмальних змін у свідомості фахівців з надання реабілітаційних послуг.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Остролуцька Л. І. Соціальна робота з дітьми та молоддю з інвалідністю: міфи та українська реальність. *Педагогічний альманах*: Збірник наукових праць. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. Випуск 16. С. 242–247.

2. Остролуцька Л. І. Інституалізація соціальної роботи щодо реабілітації дітей та молоді з інвалідністю (на прикладі міста Києва). *Вісник післядипломної освіти*. Серія : «Педагогічні науки». К., 2020. № 12 (41) С. 219–237.

3. Остролуцька Л. І. Реалізація принципу участі дітей та молоді з інвалідністю у соціальній і реабілітаційній роботі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. К., 2020. № 69. Т. 3. С. 74–78. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-3.14>.

4. Остролуцька Л. І. Концепції реабілітації в контексті системних, інституційних і історичних змін. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 2020. № 2 (333). С. 260–273.

5. Ostrolutska L. Public movements in formation of rehabilitation services for youth and children with disability: advantages and risks. *Intellectual Archive*. Toronto: Shiny Word. Corp. (Canada). 2020. Vol.9 (April–June). № 2. P. 42–55.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Остролуцька Л. Соціально-педагогічні компетенції спеціалістів соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю та їх сім'ями. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Соціальна робота»*. К., 2017. № 1 (1). С. 57–63.

7. Остролуцька Л. І. Соціальна робота з дітьми та молоддю з інвалідністю: міфи та українська реальність. Частина 2. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Соціальна робота»*. К., 2017. №2(2). С. 16–19.

8. Остролуцька Л. Інформаційна довідка про співпрацю Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з громадською організацією «Асоціація психіатрів України» та іншими громадськими організаціями, які працюють в галузі психічного здоров'я, комунальних закладів психічного здоров'я

Виконавчого органу Київської міської ради (КМДА). *Вісник Асоціації психіатрів України*. К., 2019. № 3–4. С. 5–10.

9. Остролуцька Л. І. Етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України. *Scienfic Journal Virtus*. 2020. № 44, Мај. Р. 127–132.

10. Остролуцька Л.І. Зміст надання послуг дітям та молоді з функціональними обмеженнями центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Києва. *Соціальна робота і сучасність: теорія та практика*: матеріали між нар. наук.-прак. конф., 16-17 травня 2012 року / Б.В.Новіков, Л.М. Димитрова. К.: НТУУ «КПІ», 2012. С. 328–330.

11. Остролуцька Л. І. Формування професійної термінології в соціальній роботі і результат впливу її на суспільство. *Соціальна робота: теорія, історія, інноватика*: матеріали VIII Між. Нар. наук.-практ. Конф., 15-16 травня 2014, м. Київ / М-во освіти і науки України, НТУУ «КПІ», фак. соціології і права; улад.: А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Мігалуш. К.: Політехніка, 2014. С. 36–37.

12. Остролуцька Л. І. Проблеми сімей з психоневрологічно хворою дитиною. *Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства*: матеріали V науково-практичної конференції / за заг. редакцією Власової О. І., Невідомої В. Г., Дембицької Н. М. К.: в-во «Віваріо», 2016 р. С. 115–117.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Остролуцька Л.І. Особливості виховання та розвитку дітей з інвалідністю. *Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів*: навч.-метод. посіб. / Авт. кол.: Т. В. Бондаренко, А. А. Гришко, Т. В. Журавель, І. Д. Зверєва та ін.; за заг. ред. І.Д. Зверєвої. К.: «Версо 04», 2011. С. 321–348.

14. Остролуцька Л.І. Навчальна програма «Надання допомоги людям з інвалідністю у разі виникнення /загрози виникнення надзвичайних ситуацій для працівників системи цивільного захисту, закладів пенітенціарної системи, охорони здоров'я, освіти та соціального захисту» / [Уклад.: А. А. Цимбал, С.В. Шмалей, М. В. Дмитрієва, Н. Й. Дуброва, К. С. Гутченко, Л. І. Остролуцька]. К., 2016. 18 с.; С. 3–5.

15. Остролуцька Л. І., Луценко І. В. Соціальна робота з сім'ями, в яких є особи з інвалідністю. *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми*: посіб. у 2-х ч.; Ч 2 / А.В. Аванесова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін.; за заг. ред. Т.В. Журавель, З.П. Кияниці. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. С. 161–190.

АНОТАЦІЇ

Остролуцька Л. І. Розвиток центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в Україні (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2021.

У дисертації охарактеризовано теоретичні засади вивчення розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в Україні. Вперше визначено поняття

«центри реабілітації дітей та молоді з інвалідністю». У дослідженні висвітлено етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України; репрезентовано аналіз концепцій реабілітації дітей і молоді з інвалідністю та її суспільно-історичні зміни: від ізоляції до інтеграції і включення; здійснено структурно-функціональний аналіз системи реабілітації дітей та молоді у контексті діяльності різних міністерств; розглянуто громадський рух як індикатор суспільних потреб у реабілітації дітей та молоді з інвалідністю; охарактеризовано змістово-організаційні аспекти розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю. Представлено перспективи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді у системі надання соціальних послуг в Україні.

Теоретичні та практичні положення дисертації можуть бути використані у підготовці навчальних програм, планів, розробці спецкурсів, методичних рекомендацій, підручників; організації освітнього процесу майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти; системі післядипломної педагогічної освіти з метою підвищення професійної кваліфікації соціальних працівників та якості надання соціальних послуг.

Подальшого розвитку набули положення інституційного розвитку оптимізації процесу соціально-педагогічної роботи з реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в умовах реформування державного управління та розбудови громадянського суспільства.

Ключові слова: інвалідність, діти та молодь з інвалідністю, центри реабілітації, розвиток, моделі надання реабілітаційних послуг, соціальні послуги соціальний педагог, фахівець.

Остролуцкая Л. И. Развитие центров реабилитации детей и молодежи с инвалидностью в Украине (90-е гг. XX – начало XXI века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2021.

В диссертации охарактеризованы теоретические основы изучения развития центров реабилитации детей и молодежи с инвалидностью в Украине. Впервые дано определение «центры реабилитации детей и молодежи с инвалидностью». В исследовании обоснованно этапы развития центров реабилитации для детей и молодежи с инвалидностью за время независимости Украины; представлен анализ концепций реабилитации детей и молодежи с инвалидностью и ее общественно-исторические изменения от изоляции к интеграции и включения; осуществлен структурно-функциональный анализ системы реабилитации детей и молодежи в контексте деятельности различных министерств; рассмотрено общественное движение как индикатор социальных потребностей в реабилитации детей и молодежи с инвалидностью; охарактеризованы содержательно-организационные аспекты развития центров реабилитации детей и молодежи с инвалидностью. Представлены перспективы развития центров реабилитации детей и молодежи в системе предоставления социальных услуг в Украине.

Теоретические и практические положения диссертации могут быть использованы в подготовке учебных программ, планов, разработке спецкурсов, методических рекомендаций, учебников; организации образовательного процесса будущих социальных работников в учреждениях высшего образования; системе последипломного педагогического образования с целью повышения квалификации социальных работников.

Дальнейшее развитие получили положения институционального развития и оптимизации процессу социально-педагогической работы реабилитации детей и молодежи с инвалидностью в условиях реформирования государственного управления т развития гражданского общества.

Ключевые слова: инвалидность, дети и молодежь с инвалидностью, центры реабилитации, модели оказания реабилитационных услуг, социальные услуги, социальный педагог, специалист.

Ostrolutska L.I. Development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities in Ukraine (90s of the XX – beginning of the XXI century). – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.05 – social pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2021.

In recent years Ukraine has been consistently working on transition from a medical, social and legal to biopsychosocial model of understanding the disability. According to it, people with disabilities will be able to lead an independent lifestyle and actively participate in all its aspects by receiving social and rehabilitation services; implementation of measures to ensure education, day care services, employment; health care; creation of an inclusive society and conditions for their integration into the communities life; creation a barrier-free environment for low-mobility groups; ensuring active cooperation of state bodies and non-governmental organizations for people with disabilities in solving the problems of people with disabilities.

The object of the research is the social rehabilitation of children and youth with disabilities. The subject if the thesis is the socio-historical development of the rehabilitation centers for children and youth with disabilities during the independence of Ukraine. The purpose of the study: to develop integral theoretic analysis of the socio-historical and paradigmatic changes in the development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities; to determine the development prospects for abovementioned centers.

The dissertation characterized the theoretical foundations of studying the development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities through the study of the concept of «disability» in the context of modern scientific knowledge; the analysis of the concept of rehabilitation of children and youth with disabilities and its social and historical changes is represented: from isolation to integration and inclusion; using an institutional approach, the ways of development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities are substantiated. The analysis of requests for rehabilitation services for children and youth with disabilities, structural and functional analysis of the rehabilitation system for children and youth in the context of various ministries to highlight the prerequisites for the establishment of rehabilitation centers for

children and youth with disabilities in Ukraine since its independence. The parent-community movement is considered as an indicator of social needs in the rehabilitation of children and youth with disabilities. The stages of development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities in Ukraine are highlighted. The content and organizational aspects in development of the rehabilitation centers for children and youth with disabilities were characterized. Prospects for the development of rehabilitation centers for children and youth in the system of social services in Ukraine are presented.

In scientific research, the dynamics of practical development of the rehabilitation centers for children and youth with disability on the example of centers of socio-psychological rehabilitation for children and youth with functional limitations of c. Kyiv are described. It foresees rehabilitation programs integration to the direction of providing specialized social and pedagogical services through the allocation of special formations for the creation of the institutions for the development of children and youth as a legal unit. It was stated, that the democratic development of the rehabilitation centers for children and youth with disability since the Ukrainian independence precede such factors: civic-parents movement for the children with disability; internal state regulatory and legal support, that was coordinated with international conventions about observance of rights of people with disability; strengthening decentralization processes and civil society development; the terminology for disability and rehabilitation of children and youth with disabilities has been clarified; the rehabilitation practices, that exist in rehabilitation centers for children and youth with disabilities. The rehabilitation centers are the intermediate stage at the community level, they cannot be considered as the final result. The rehabilitation services system should be formed from the people with disabilities needs, their families and communities they have been living in.

The practical significance of the obtained results is that the prospects for the development of rehabilitation centers for children and youth in the system of social services in Ukraine have been developed. Theoretical and practical provisions of the dissertation can be used in the preparation of curricula, plans, development of special courses, guidelines, textbooks; organization of the educational process for the future social workers in higher education institutions; in the system of postgraduate pedagogical education in order to improve the skills of social workers and the social services provision quality.

The statements about optimization of the organization process of socio-pedagogical work in rehabilitation of children and youth with disability via information resources, that could be used in the online education systems, according to main professional tasks of the prospect social workers, were developed.

Key words: worker, doctor, social worker, rehabilitologist, children with disabilities, rehabilitation centers, rehabilitation system, rehabilitation services, social needs.